

Twentse Post

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN GESCHIEDENIS

BEELDENDEN KUNST, STREEKTAALEN, NAAM- EN VOLKSKUNDE

nr. 11

NOV. 1972

11^e jrg.

EINDE VAN HET GRAAFSCHAP TWENTE

Over het doen en laten van de Graven van Goor (leenmannen van de Utrechtse bisschop sedert ongeveer het midden van de 11e eeuw) zijn ons weinig berichten overgeleverd.

GRAAF HUGO IN 'T KLOOSTER

De streekhistoricus Röring verhaalt van een zekere ridder Hugo van Buren uit de Betuwe, die — 'de ijdelheid en vergankelijkheid der wereld inziende' — met zijn huisgezin, knechten alsmede dienstmaagden naar Thüringen in Duitsland trok, waar hij zich neerzette op een plaats, Abtenrothe genaamd. Zijn vriend ridder Aernout, diens gemalin Berthilda en dochter Berna waren hem in deze afzondering gevolgd. Land en bewoners bevielen hen echter niet, waarop hij met zijn gezelschap naar Twente toog en kwam bij zijn neef HUGO VAN GOOR, heer dier plaats en advocaat van de kerk van St. Maarten te Utrecht. Deze schonk Hugo uit de Betuwe de kapel Weerselo met de goederen die hij daar bezat [volgens de streekhistoricus L. A. Stroink gelegen in Dulder], welke schenking door bisschop Herbert van Utrecht (1139-1150) werd goedgekeurd. Ook de graaf van Goor besloot de wereld te verlaten en onder leiding van zijn neef Hugo in de stichting te Weerselo zijn verdere levensdagen door te brengen. Op 14 sept. 1151 werd dit stift tot abdij verheven door de abt van het Benedictijner klooster St. Paulus te Utrecht, die voorts de monnik Hildebrand als prior naar Weerselo zond; ⁴¹⁾.

GRAAF HUGO VAN GOOR moet zijn ambt hebben neergelegd omtrent het jaar 1145. Naar de bewegreden kan men slechts gissen. Kort voordien had bisschop Herbert een felle twist onder de burgers van de stad Groningen bezworen en voorts strijd geleverd met de graaf van Bentheim, die Twente was binnengevallen

en daar grote schade had aangericht. *'De Bisschop heeft terstont ruteren ende knegten angenomen, op ontbiedende die landsaten van Over-IJssel, ende Hugo van Bottersloot uit den stam van Arckel (van het Huis Arkelstein nabij de plaats, waar de Oude Schipbeek en de Botersloot uit Holt en samenkomen; red. TP), die zijn opperste velthere was ende hem te hulpe quam mit een deel ruteren, om alsoo te wreken den geleden schade ende sijne ondersaten van sulcken overlust te verlossen. Die Bisschop is mit all zijn volck in Twente gekomen ende heeft tot Ootmarsum den grave van Bentheim angetroffen, alwaer dapper is gevochten van weerssijden, ende vele, soo adel als onadel, verslagen bleven, doch die Bisschop behielt die victorie;'* ⁴²⁾.

Waarschijnlijk heeft GRAAF HUGO VAN GOOR als vasal van de bisschop aan deze gevechtshandelingen moeten deelnemen en onwillekeurig is men geneigd om verband te leggen tussen de onmenselijkheid van een gewapend konflikt en de intrede van GRAAF HUGO in de geestelijke staat.

DE GRAAF ALS GETUIGE

Verschillende keren komen we de Graven van Goor tegen als mede-ondertekenaars van belangrijke getuigenschriften; ⁴³⁾.

Zo ook in 1145, wanneer *'Conradus die derde (Conrad III, Hohenstaufen; red. TP), Rooms Coninck, gunstig sijnde de kercke van Utrecht, in November des jaers 1145 verscheiden privilegiën geeft ende oock bevestigt die donatie der Graefschappen Oostergoo ende Westergoo, welke brieven van vele voornamen heeren zijn onderteijckent, waeronder oock enige uit Overijssel vermeld worden, als Bartolt van Aldenseel ende WILLEM DE GRAVE VAN GOOR;'* ⁴⁴⁾.

Voorts in 1226, nadat er een uitbarsting was gekomen in de slepende kwesties tussen de Graaf van Gelder (daarbij gesteund door *'Graaf Floris van Holland zijn susters soone'*) enerzijds en aan de andere zijde de Bisschop van Utrecht over *'de advocatie van Sallant'* en *'de cometie van de Kercke van Sallant'* en over *'dat recht dat gemeenlick cort*

gerechte wordt genoemt' etc., welke geschillen — door bemiddeling van de Pauselijke Legaat Conradus van Portua — in eerste instantie uit de weg zijn geruimd bij verdragsbrieven *'soo mit Holland als Gelderlant (—) en onder andere Heren en edelen, die die onderteijckeninge daarvan gedaen hebben, mede genoemt G.... DE GRAVE VAN GOOR'* ⁴⁵⁾.

GRAAF RUDOLF SNEUVELT

Nadat de geschillen over Salland waren bijgelegd, verbrak Rudolf van Coevorden (slotvoogd van de bisschop in Drente) een in 1225 gesloten vredesverdrag met Egbert van Groningen (stadsvoogd van de bisschop in Drente), welke vrede door de Utrechtse kerkvorst *'mit machtiger hant'* was aangeboden; ⁴⁶⁾.

Om Groningen uit de omsingeling door de Drenten te ontzetten, trok de bisschop in 1227 met een indrukwekkend leger naar genoemde stad, waarop burggraaf Rudolf zich terug trok op de vesting Coevorden.

De bisschop achtervolgde hem en liet zijn leger bivakkeren in de buurtschap Ane bij Hardenberg. *'Als nu des volgenden daegs die sonne begon te schijnen, is die GRAVE VAN GOOR, des stichts Banierdrager, met geluit van trommel ende trompetten ende een hoop uitgelesen soldaten (—) vooruit getrokken om over het moer te geracken, en dat Bisschoppelicke Heijer is hem nagevolgt. Als sij nu mit haer sware paerden ende harnassen op dat moer waren gekomen, sijn allengsken die eerste troupen in die moerasschen ingesoncken en verdrongen, want de grond aldaer venig ende moerassig, seer week ende waterig was, waerdoer dat gehele heirleger in disorde geraeckte ende niemant na behoren tegenweer konde bieden tegen die Drentekers, die nu — soowel wijven als mannen — op haer anvleên...'* ⁴⁷⁾.

Zowel de bisschop alsook GRAAF RUDOLF VAN GOOR — samen met omtrent vierhonderd edelen, ridders en knapen, waaronder vele uit Twente — vonden in Ane de dood.

GRAAF GODFRIED AFGEZET

Een twintigtal jaren later ging ook de GRAAF VAN GOOR zijn boekje te buiten en haalde zich

het ongenoegen op de hals van bisschop Otto III. Mogelijk heeft de graaf de onderdanen van de bisschop eigenmachtig met tollen en schattingen belast wanneer zij met hun wagens en karren of schuiten belangrijke verbindingswegen passeerden: een overtreding, waaraan zich ook elders reeds vele heren hadden bezondigd. [In een oorkonde van 1247 is sprake van wagens, die te Goor waren aangehouden; *Brom Regesten*, I, no. 1110].

Nadat hij zijn vasal in Goor meermalen ter verantwoording had geroepen zonder resultaat, schakelde de bisschop de koning in. Maar ook het bevel om voor koning's Camer te verschijnen, werd door de GRAAF VAN GOOR genegeerd. Laten we echter de kroniekschrijver Nagge aan het woord die het einde van het graafschap Twente heeft beschreven als had hij gevoel voor het persoonlijke drama.

'Wij hebben voor desen vermeld dat in Twente besondere Graven sijn geweest, die int gemeen Graven van Goor plachten genoemt te worden, houdende haer Graefschap van den Bisschop te lene, die selve hebben ten tijde van Bisschop Otto int jaer 1248 een einde genomen ende den Graeflickken titel verloren. Ende sulcks uit oorsaeke overmits die Grave van Goor die alsdoen regeerde, sijne naburen die ondersaten des landes van Over-IJssel seer beschadigde, ende in velen dingen verkortende: twelck hem de Bisschop schriftelijk tot verscheiden reisen hadde doen verbieden, maer hij achtete sulcks niet ende dede dat selve sooveel te meer, daerover die Bisschop seer gestoort is, en gedacht dese wederspanningheit van sijnen vasall te straffen.

Het geschiede dat Graef Willem van Holland, die tot een Roomschen Coninck was verkoren, wesende des Bisschops broeders soone, tot Utrecht quam: alwaer de Bisschop sijnen neve klagende te kennen gaff wat moedwille ende schade de Grave van Goor sijne ondersaten gedaen hadde en noch dede.

Die Roomschen Coninck dit ter harten nemende, heeft den Grave voornoemt op dese klachte een peremtoiren dagh (een definitieve datum; red. TP) voor sijn camer angestelt, om aldaer terechte te staen, maer hij paste niet veel

Twentse Post

Hoofdredakteur: J.W.M. GIGENGACK
Drukkerij, Redactie en Administratie:
TWENTSE POST, Beekstr. 5, Hengelo (O.)
Telefoon: 17987 - Postgiro: 82 00 18
Leesgeld f 3.75 per half jaar. Los nr. 75 ct.
Advertentie-tarieven op aanvraag. Copyright Uitg.

op des conincks citatie (dagvaarding), ende en wilde niet komen. Weshalven dieselve Coninck seer quelick is tevreden geweest, ende nam sulcks, alsof die Grave dat tot sijner verachtinge gedaen hadde: ginck tot Utrecht in den Dom, doet sijn Harnasch op S. Martensaltaer brengen, ende heeft het aldaer angetrocken ende sijn sweert omgegordt, gebiedende sijn dienaers, ruterer ende knechten, dat se hem sou-

den navolgen. Treckt terstont van Utrecht na die Twente in de Graefschap van Goor, ende heeft all die inwoonders daer uitgejaegt, haer goederen geplondert, ende nam den Grave selven gevangen. Quam alsoo wederom tot Utrecht, daer hij den gevangen Grave sijnen Oohm den bisschop heeft overgelevert. Voorts heeft die Coninck des Graven saecke an sijn camer getrocken ende na rechte laten

disputeren, om bij sententie (rechterlijke uitspraak) daarin te kennen, wat daeran verbeurt hadde, dat hij boven verbot van sijnen Leenheer des selves ondersaten geweldt hadde gedaen, ende op die peremtoire citatie (onherroepelijk laatste dagvaarding) van de Roomsche Coninck niet was gecompereert (verscheenen), maer hadde die conincklike ladinge versmaet. Waerop die Coninck Raedt heeft er-

kant dat men den Grave van Goor soude ontgraven ende niet meer den titel van Grave soude geven: daerenboven alle sijne goederen confiskeren, welcke van de Roomsche Coninck des Bisschop sijn toegeleit. En alsoo hebben een einde genomen die Graven van Goor, ende hare landen ende heirlicheiden sijn den Bisschoppen van Utrecht ende het lant van Overijssel ingelijft." 45).

De westgrens van Twente was oudtijds hermetisch afgesloten door ontoegankelijke moerassen, zich uitstrekking van de bisschoppelijke vesting Coevorden (Drente) tot ver beneden Rijssen [teweten de wildernis rond 'Venbrugge' bij Hardenberg, het uitgestrekte Almelose Veen en het Rijssense Veen]. Deze natuurlijke grens sloot zich aan bij de moerassen en broeklanden van Goor en Diepenheim. Markelo nam op deze grenslijn een vooruitgeschoven positie in en vormde als het ware de natuurlijke toegangspoort tot Twente.

Naar het laatstgenoemde punt begaf zich de nieuw benoemde bisschop van het Sticht om de hulde van zijn Twentse onderdanen in ontvangst te nemen en voorts om zijn weerbare mannen in Twente op te roepen tot de strijd, zoals blijkt uit 'de Landbrief van Twente uit 1364', gegeven door bisschop Johan van Vernenburg:

DE BANDIJK TE GOOR

„Wanneer wij (de bisschop) hoelpe hebben willen van mannen ende van dienstmannen, daer sijn wi sculdich umme to riden to Markeberghe ende kundighen mannen ende dienstmannen ende dien lande onse noet ende so sullen sy ons onvertrecket helpen op onse vijande, op onse ghewinn ende op onse verlies;" 46).

Om in elk jaargetijde via Markelo naar Goor te kunnen rijden, heeft men in de Middeleeuwen een dijk dwars door het Reggedal moeten leggen.

Het onderhoud van deze dijk — een kunstmatige verhoging van het weggedeelte, dat bij hoge stand van de Regge overstroomde — was bij rechtsban opgedragen aan de gezamenlijke buurschappen in Twente: *'uitgezondert die welke behoorden tot de heerlijkheden Almelo en Diepenheim en die van het richterampt Ootmarsum, waarvan alleen Denekamp tot het onderhoud moest*

bijdragen,' aldus Ter Kuile jr.; 46).

Mede aan de hand van bewaard gebleven stukken in het Oud-Archief Goor, dat in 1931 ter ordening en inventarisatie naar het Rijks-Archief Zwolle werd gezonden, heeft dr. A. ten Doeschate een reconstructie kunnen geven van de oude situatie betreffende de bandijk; 47). Bij Racer [Overijsselsche Gedenkstukken, VII, blz. 207] vond hij het verslag van een in 1681 verrichtte opmeting van de bandijk door de *'Geometer Reijnier Camp'*.

Uit dit verslag nemen wij hieronder enkele gegevens over in beknopte vorm. De cijfers verwijzen naar verschillende punten op bovenstaande plattegrond, terwijl de hoofdletters verwijzen naar de gedeelten van de bandijk, die door diverse buurschappen moesten worden onderhouden.

Onderhoudsplichtigen van het eerste gedeelte van de Bandijk (A), groot 822 holtvoeten, aanvangende nabij het

Tolhuis en lopende tot d' mullers huijs (3), worden niet genoemd.

Het Bandijcksdeel (B), vanaf het Muldershuis lopende verbeij de molle (4) tot aan punt 5, geheel slecht bevonden en ongemeeten, was ten laste van d' Stadt van Goor.

Van het daaraanluitende gedeelte C, lang 488 voet, worden evenmin onderhoudsplichtigen genoemd.

Het Bandijcksdeel D, zonder opgave van lengte, was in onderhoud bij Goor, deel E (ter lengte van 138 holtvoeten) bij niet nader genoemde onderhoudsplichtigen, deel F — zonder opgave van lengte — wederom bij Goor.

Daarna volgen de namen van diverse buurschappen en marken:

D'Lutte in 't geheel heeft haer Bandijcksdeel (G) bij 't Scharpenzeel (10), groot 156 voet.

Deel H hebben die van Aesele, Lemsele, Rossum ende Sederen te maeken, groot 247 voet.

Deel I is van d'Deldener groote marcke alsmede Wijn ende Cotwijck, groot of lanck 136 1/2 voet.

J is het deel van Dulder etc. lanck 251 voet.

K moet die stad van Goor maaken, soo ons is gesegt fa. 24 voet.

L sijnde 't questieus deel off 't genee soo d'Oelder 't laste wordt gelecht, is lanck 31 1/2.

M 't Bandijcksdeel van Ussele, 64 voet.

N is tot laste van de Stadt; (geen opgave van lengte).

O Het Hengevelder Bandijcksdeel is lanck bevonden 24 voet.

land van vóór 1086; (zie voetnoot 39 in het vorige nummer Twentse Post). Van de grafelijkheid in Salland is wel te onderscheiden 'die Advocatie van Essende' (de voogdij over de Sallandse goederen van het klooster Essen), welke de graaf van Gelder had gekocht van Gerard van Buchorst voornoemd en welke hij gelijktijdig aan de Utrechtse kerk afstaat.

Met 'advocatie' werd kennelijk bedoeld de vertegenwoordiging in rechte van andere, dikwijls geestelijke personen, die — gewoonlijk vanwege hun ambt — zelf niet in de gelegenheid waren hun rechten uit te oefenen. Tot die personen behoorde ook de bisschop.

De advocatus te Goor, als hoogste gezagsdrager in Twente, vertegenwoordigde derhalve zijn leenheer in alle rechte die deze als landsheer bezat in de graafschap Twente.

△ Slicher van Bath merkt op dat de macht van de graaf van Zutphen vooral berustte op de voogdij over de goederen van de Zutfense kerk, die aan de bisschop behoorde en waaraan een kapittel was verbonden; [Mensch en Land, dl. I, blz. 235].

△ De bemoeienis van de latere schouten van Twente met de kerkelijke goederen te Oldenzaal is zeer wel te verklaren als een uitvloeisel van de voogdij, die de graaf van Twente waarschijnlijk bezat over de goederen van de Oldenzaalse kerk, die eveneens aan de bisschop behoorde en waaraan ook een kapittel was verbonden; [zie vorige nr. Twentse Post, blz. 40].

Dat de graaf van Goor met het rechterschap over Twente was bekleed, kan worden afgeleid uit de assistentie die hij sedert het begin van de 13e eeuw genoot van een schout; [W. J. Formsa, Versl. en Meded. Ov. Regt en Gesch., 51e st. 1935, 46].

Opmerkelijk is in dit verband dat de Utrechtse bisschop, Otto III van Holland (1236-1248), zeer spoedig na de arrestatie en afzetting van de graaf van Goor, de stad Oldenzaal een bijzondere rechtspositie verleende binnen het schoutambt Twente, waardoor de Oldenzalers meer zelfstandigheid verkregen. De bisschop kon hiertoe besluiten zonder in de leengerechtigheid te treden van zijn plaatsvervanger te Goor, die immers kort daarvoor met hulp van de Roomse koning, Graaf Willem van Holland, uit zijn ambt was gezet en van zijn rechten vervallen verklaard; [reconstructie van de oudste oorkon-

41) W.G.A.J. Röring, *Kerkel. en Wereldlijk Twente*, 1909, dl. I, plz. 264. Voorts: L. A. Stroink, *Stad en Land van Twente*, 1962, blz. 156.

42) W. Nagge, *Historie van Overijssel*, dl. I, blz. 51 ev.; [deel I uitgegeven door J. Nanninga Uiterdijk, Zwolle 1915; dl. II door F.A. Hoeffter, Zwolle 1908].

De schrijver W. Nagge volgde in 1638 zijn vader op als predikant te Twello en overleed in 1690.

In een voorwoord zegt mr. J. Nanninga Uiterdijk voornoemd er vast van overtuigd te zijn, dat W. Nagge slechts ten dele eigen werk heeft geleverd en voor het tweede deel van zijn kroniek eigenlijk niets anders leverde dan het tweede, verloren gegane deel van een kroniek geschreven door Toe Boecop (waarvan het eerste deel in 1860 werd uitgegeven door het Hist. Genootschap te Utr.). Röring voornoemd beweert: „Nog wijst men te Ootmarsum het slagveld, dat ligt een half uur van de stad, aan de weg naar Lage, welke plaats onder de naam van Batterij bekend is;” [Kerkel. en Wereldl. Tw. dl. I, 135].

43) Als getuigen in oorkonden komen voor: ADVOCAT HUGO, genoemd vóór 1150; [Oorkb. v/h Sticht Utr., no. 400]. WILHELMUS, COMES GORENSIS en DE GORE in 1145 en 1157; [Oork. boek v/h Sticht Utr., nrs. 388 en 420]. RODOLPHUS DE GORE, ADVOCATUS, tussen 1157 en 1195; [Oork. boek v/h Sticht Utr., nrs. 422, 473, 499, 512, Narracio, blz. 10]. COMES GORENSIS in 1225 [W. Heda, *Historia episcoporum* (ed. Buch) blz. 201].

RUDOLFUS, COMES DE GORE in 1221 en 1228; [Westf. Urkundenbuch III no. 154. Arch. Deutsche Orde, Balle v. Utr., no. 622]. Geciteerd bij W. J. Formsa, *Versl. en Meded. O. R. en G.*, 1935, blz. 42.

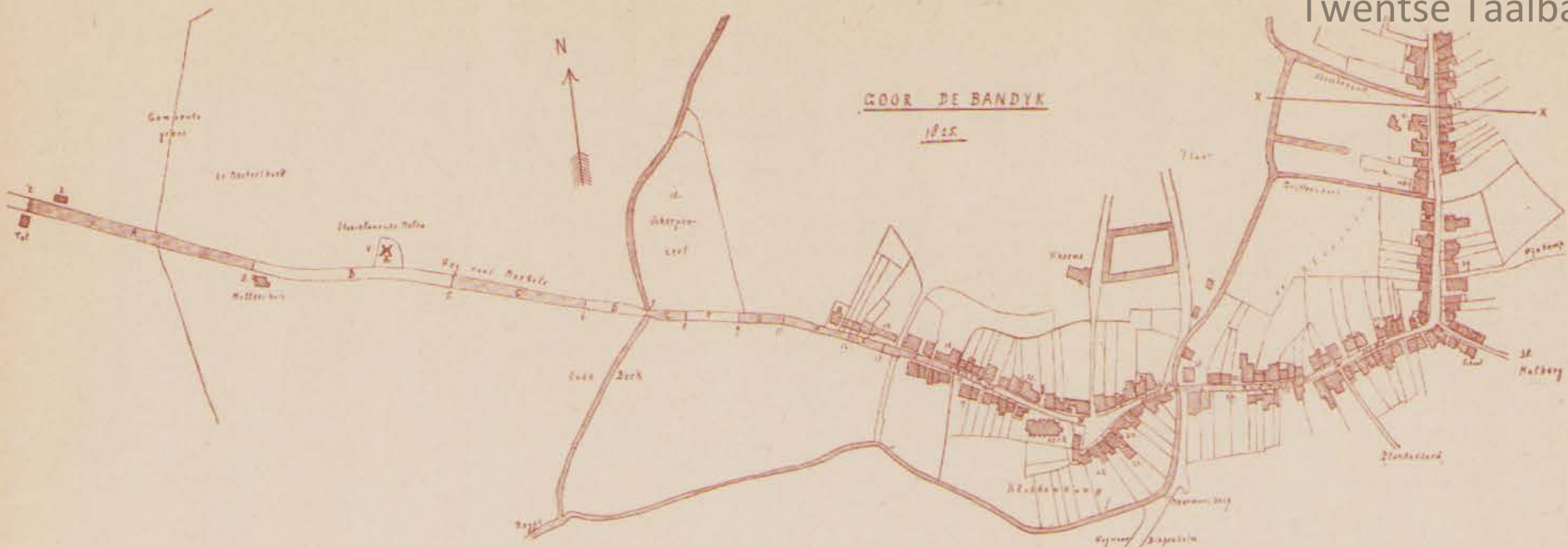
44) W. Nagge, *Hist. v. Ov.*, dl. I, blz. 53.

45) W. Nagge, *Hist. v. Ov.* dl. I, blz. 71. Vermoedelijk was de ondertekening in het originele stuk van 1226 niet duidelijk leesbaar. Nagge citeert althans: 'G... de Grave van Goor'; (mogelijk Godefridus van Goor, ofschoon zijn vader of althans zijn voorganger Graaf Rudolphus van Goor toen nog leefde en eerst een jaar later [1227] valt in de slag te Ane. Men vergelijk de Staat betreffende de graven van Goor, afgedrukt in het vorige nummer TP.) Zie verder voor wat betreft de geschillen over Salland de voetnoten 36 en 39 in het vorige nummer TP.

46) De historicus Slicher van Bath is van mening, dat de graaf van Goor, die in het midden van de dertiende eeuw door de bisschop werd afgezet, kan worden vergeleken met de prefecten van Groningen en de kasteleins van Coevorden; hij is een bisschoppelijke burggraaf; [Mensch en Land in de Middeleeuwen, 2e druk 1972, dl. I, blz. 228]. Slicher van Bath verwijst daarbij naar W. J. Formsa, die er aan herinnert dat in de 12de eeuw bisschop Harbert (1139-1150) één van zijn broers beleende met het kasteel van Koevorden en het rechterschap in Drente (Groningen uitgezonderd), waarmee de kastelein van Koevorden zijns inziens een soortgelijke positie kreeg als de Graaf van Goor in Twente bezat; [Versl. / Meded. Ov. Regt en Gesch., 51e stuk, 1935, blz. 44].

Zonder te willen beweren dat deze vergelijking geen aanknopingspunten biedt, dient toch te worden onderscheiden dat de bisschoppelijke vasal te Goor functioneerde als éénhoofdige vertegenwoordiger van het landsheerlijk gezag in Twente, terwijl de hoge rechtsbevoegdheden in Drente over twee hoofden waren verdeeld. Tot Drente, waar de grafelijkheid in 1046 definitief aan de bisschop toekwam, werden destijds behalve de tegenwoordige provincie ook nog de stad Groningen met omgeving, Noordwest-Overijssel en Stellingwerf gerekend. De herhaaldelijk terugkerende twisten tussen de ambtsman te Groningen en die te Coevorden wekken de indruk, dat vooral laatstgenoemde streefde naar een positie, die de graaf van Twente als alleenvertegenwoordiger van de bisschop kennelijk reeds bezat: de onbetwiste landvoogdij. De landvoogd was degene, die in de Franckische bestuursorganisatie werd betiteld als 'go(uw)graaf'. Binnen diezelfde organisatie werden functionarissen zoals de ambtslieden te Groningen en Coevorden 'burggraven' genoemd. Het waren stads- en slotvoogden. (Thans nog is de adellijke titel 'burggraaf' lager dan 'graaf').

W. J. Formsa merkt in voornoemde Verslagen op: 'De positie van den graaf van Goor als advocaat en signifier is me trouwens niet geheel duidelijk.' 'Signifier' is blijkens de berichten over de slag bij Ane (zie elders in dit nummer Twentse Post) de functie van bisschoppelijk vaandeldrager in het Stichtse leger. De term zelf geeft geen aanleiding om er meer achter te zoeken dan een erefunctie.

P Eppensolder, Stepele, Beckum ende Bentelo, 41 $\frac{1}{2}$.
Die Brugge (27) is lanck bevonden fa. 24 $\frac{1}{2}$.

Q is 't Bandijcksdeel van Enschede, Hazbergen, Holthuijsen, Buerse ende Bocuioe, lanck 221.

R Stadts Bandijck; (geen opgave van lengte).

S (nogmaals:) Bocuioe, lanck 31 $\frac{1}{2}$.

T Stadts Bandijck, lanck 24 $\frac{1}{2}$ voet.

U Losser haer bandijckdeel, waarmede ingereekent een cleijn bruggeken (34) soo die selve oock moeten repareren; 44 voet.

V hebbent die van Lonniker te maecten, 58 $\frac{1}{2}$.

W moet de Stadt maecten; (geen l.).

X het Bandijcksdeel van Tweekele, 45 $\frac{1}{2}$ voet.

Volgens Ten Doesschate voornoemd was de gehele Dijk lang 5031 voeten (ca. 1 $\frac{1}{2}$ km.), waarvan de marken 2824 voet moesten onderhouden en de stad 2207 voet.

Wanneer we de bovengenoemde marken opzoeken op de Twentse markenkaart, dan blijken vele

marken/buurschapp. onvermeld.

△ Allereerst ontbreken de marken van het richterampt Ootmarsum ten getale van veertien:

- 1) Albergen;
- 2) Brecklenkamp;
- 3) Denekamp;
- 4) Drieschicht Geesteren, Mander en
- 5) Fleringen; [Vasse;
- 6) Groot- en Klein Agelo;
- 7) Haarle;
- 8) Hezingen;
- 9) Lattrop;
- 10) Noord-Deurningen;
- 11) Nutter en Olden Ootmarsum;
- 12) Reutum;
- 13) Tilligte;
- 14) Tubbergen.

△ Vervolgens ontbreekt het gericht Almelo met het bijbehorende schoutambt Vriezenveen.

△ Voorts de heerlijkheid Diepenheim waartoe ook Markvelde behoort.

Voornoemde rechtsgebieden waren — zoals gezegd — van de onderhoudsplicht vrijgesteld.

△ Eveneens onvermeld zijn de negen marken, die tezamen met met het kerspel-gebied Gooor behoorden tot het Richterampt Kedingen, teweten:

- 1) Elzen;
- 2) Enter;
- 3) Herike en Stokkum;
- 4) Ypelo;
- 5) Markelo;
- 6) Notter en Zuna;
- 7) Rectum;
- 8) Rijssen;
- 9) Wierden.

Ofschoon genoemde marken niet voorkomen in het verslag van de opmeting in 1681, blijkt de Richter van Kedingen, die sedert het midden van de 15e eeuw de richterampten Gooor en Rijssen ver-

tegenwoordigde, regelmatig beoemienis te hebben met 'de schouw' (inspectie) en andere zaken betreffende de bandijk;⁵²⁾.

Voorts laat het verslag van de opmeting in 1681 ons in het ongewisse over de onderhoudsplicht van de in het kerspel Haaksbergen gelegen buurschappen Langelo (voor het eerst als mark genoemd in 1487) en Brammelo, welke laatste buurschap eerst ná 1500 als mark werd vermeld; [SvB, 'Mens en Land, dl. I, 277].

En tenslotte ontbreken de aaneen gelegen buurschappen Woolde (1492), Driene (ná 1500), Haselo (1381/83), Hertme (ná 1500), Deurningen (1337), Gammelke (1456), Berghuizen (1381/83), Volthe (1383) en Beuningen (±

de in het stadsarchief van Oldenzaal uit 1296; zie vorige nr. TP, blz. 40).

De bisschoppelijke vasal te Gooor — in diverse oorkonden van het Sticht Utrecht betiteld als 'comes Gorenensis' en 'advocatus' van 't Sticht [zie voetnoot 43], in welke hoedanigheid hij achtereenvolgens de rechterlijke macht, de voogdij over de kerk van Twente en de militaire macht in zich verenigde — beantwoordt volkomen aan het beeld van de gouwbestuurder in de Frankische graafschapsorganisatie, zoals we dat in het vorige nummer Twentse Post hebben geschetst.

Ons inziens kan de graaf van Gooor, die in het midden van de dertiende eeuw door de bisschop werd afgezet, dan ook beter vergeleken worden met zijn collega in Zutphen; hij is in de ruime zin van het woord een bisschoppelijke voogdgraaf.

Gaat deze vergelijking juist daarom goed op, omdat de graven van Zutphen hun afkomst vinden in Twente?, zoals in het vorige nummer TP betoogd. Zowel de grafelijkheid in Noord-Hameland als die in Twente zullen ongeveer gelijktijdig — en daarom wellicht op overeenkomstige basis — door de bisschop in leen zijn uitgegeven.

In de graafschap Drente daarentegen werd door de bisschop — ten gunste van zijn bloedverwanten — ruimte gecreëerd voor 2 topfunctionarissen, gelijkwaardig in rang en voortdurend verwickeld in rivaliteit. Een beschikking, die op grond van de erfelijkheid der lenen haar continuïteit op-eiste.

Een terugblik in de geschiedenis van Drente moge ons betoog afronden, waarmee overigens niet gezegd wil zijn dat een breder onderzoek ten aanzien van dit onderwerp overbodig is.

De moeilijkheden in Drente begonnen, nadat bisschop Herbert van Utrecht (1139-1150), die twee broeders had, aan de ene, genaamd Lijfrid, 'dat Borggraafschap van Groningen' en aan de andere, genaamd Ludolf, 'dat Ambtmanschap van Coevorden' erfelijk in leen gaf; [Nagge, Hist. v. Ov., dl. I, blz. 51 ev.]

Merkwaardig is, dat in de 12de eeuw de gehele zuid-oosthelft van Drente (langs een rechte lijn van Ruinerwolde naar Ruinen, Beilen en Anlo) volkomen verstoken was van kerkelijke gemeenschapsvormen (kerspelen). Juist dit gebied lag binnen de onmiddellijke invloedssfeer van de ambtman van Coevorden. Daarente-

gen toonde de kerspelindeling in de andere helft van Drente, die naar Groningen ligt toegewend, in de 12e eeuw al een beeld van vrij grote geslotenheid; [Slicher v. Bath, Mensch en Land, dl. I, blz. 20]. Ongetwijfeld oefende Groningen als kerkelijk centrum een grote invloed uit op noordwest Drente. Een invloed, die men thans nog meent af te lezen van de dialectgrenzen op de taalatlas. Een invloed ook, waarop de ambtman van Coevorden geen vat had, want de stad Groningen en omgeving vormde toendertijd zoals gezegd een afzonderlijke prefectuur.

Voor de toenmalige verhoudingen moet Drente zonder de stad Groningen een gebroken geheel zijn geweest, zoals ook de graafschap Twente niet compleet zou zijn geweest wanneer haar hoofdstad Oldenzaal was afgescheiden van het toenmalige gezagscentrum Gooor. Dit hinken op één been moet vooral de kastelein van Coevorden tot voortdurende opstandigheid hebben geprikkeld. De hoge rechtsbevoegdheden in Drente te verenigen in één hand, schijnt de grondgedachte te zijn achter elk Coevordens oproer.

De ambtman te Groningen van zijn kant trachtte de Walburgskerk aan de bisschop te ontfutselen, gelijk de advocaat te Zutphen dit probeert met de Walburgskerk in genoemde IJsselstad, waarmee een aanwijzing is gegeven aangaande de richting waarin machtsuitbreiding mogelijk was; [Slicher v. Bath, Mensch en Land, I, 17]. De opvolgers van bisschop Herbert, die vergeefs probeerden de daad van hun voorganger ongedaan te maken om de rust in Drente te herstellen, hadden hun handen vol om de ambities van hun leenmannen in Groningen en vooral in Coevorden binnen de perken te houden.

Reeds in 1163 ontstond er een ernstig verschil van mening om 'de heerlijkheid van Groningen', waarin graaf Hendrik van Gelder — vanwege zijn voornoemde rechten op delen van de Groninger Ommelanden en op Salland — partij koos tegen bisschop Godfried van Utrecht; [Nagge, Hist. v. Ov., dl. I, blz. 55].

Omtrent 1195 klaagde graaf Otto van Bentheim bij zijn broeder bisschop Baldewijn van Utrecht, dat 'Floris de Castelein van Coevorden', die van bisschop's wege de tollen hief, de Bentheimers door afpersingen schade berokkende wanneer deze met wagens en karren de wegen passeerden. Na meerdere vergeefse vermaningen zette de bisschop zijn vasal gewapen-

derhand af. De laatste en zijn stiefzoon Folkert stookten de Drenten tegen de bisschop op. Intussen 'slogen die van Groningen eerst doodt haren Richter, ende bemuurde haer stadt tegens die gedane belofte.' De antibisschoppelijke activiteiten werden mede aangewakkerd door de graaf van Gelder, aan wie de Drenten de inkomsten hadden toegewezen van de bisschoppelijke goederen. Eindelijk werd Rudolf van Coevorden, zoon van Folkert voornoemd, door bemiddeling van de bisschoppen van Keulen en Münster, in het bezit gesteld van de Coevordense lenen [Nagge, id., I, 58-60], 'doch het rechtsgebied door zijne voorzaten in Drente bezeten, was aanmerkelijk besnoeid geworden'; [A.J. v. d. Aa, Biogr. Woordenb., 1858, 3e dl., blz. 604].

In 1225 kwam het tot een gewapend konflikt tussen 'Egbert den ambtman van Groningen' en 'Rudolf die Castelein van Coeverden', dat leidde tot de slag bij Ane in 1227 waarbij vele edelen alsook bisschop Otto van Utrecht het leven verloren en onder andere de Graaf van Gelder — sedert de overeenkomst van 1226 weer bevriend met de bisschop; zie voetnoot 39 — ernstig werd gewond; [Nagge, id., dl. I, blz. 74 ev.].

Bisschop Willebrand, opvolger te Utrecht, veroordeelde Rudolf van Coevorden tot 'een verbannen ende onwettigen man, omdat hij sijne Lantshere soo jammerlicken hadde ont leven gebracht, en wist in Friesland veel volk op de been te brengen om hem te bestrijden. Inmiddels probeerde Rudolf zijn overwinning uit te buiten en sloeg nogmaals doch vergeefs het beleg voor Groningen en voorts nam hij bij een inval in Twente vele manschappen van de bisschop gevangen. Laatstgenoemde rukte op in Drente (1228), waar hij zijn vijanden zodanig benauwde, dat zij 'des bisschops genade' verzochten. De Utrechtse kerkvorst ontsloeg zijn vasal uit de ban 'op dese voorwaarde: dat Rolof van Coeverden hem wederom soude vrij overleveren dat Casteel te Coeverden ende Lare, mit alle jurisdictie van Drente,' etc.

Nadat Rudolf spijt had gekregen over zijn verloren bezit, overviel hij in 1229 het Huis Coevorden en bezette dit met zijn aanhangers. Andermaal bracht de bisschop in Friesland een schare op de been en trok — na een tijdelijk bestand, bewerkstelligd door enige Friese abten maar door Rudolf verbroken — opnieuw te velde. Rudolf, ontsteld over bisschop's legersterkte, zocht en ver-

kreeg een bestand van 15 dagen, begaf zich zonder vrijgeleide naar de burcht te Hardenberg om met de bisschop over vredesonderhandelingen te spreken, maar werd door de Hardenbergers gegrepen en tegen de wil van de bisschop om het leven gebracht, 'want zij hielden Coevorden voor een geëxcommuniceerde'; [Nagge, id., dl. I, blz. 81-83 en A.J. v. d. Aa voornoemd].

„In de tegenstelling tussen de bisschop en de heer van Coevorden wisselden de Drenten nog wel eens van partij of zij hielden zich neutraal. De Twenten, die hadden te lijden onder roof- en plundertochten uit de Coevordense veste, hielpen na 1227 de bisschop om de Drenten te onderwerpen. (—) De rol van de heren v. Coevorden is na 1233 uitgespeeld. (De dochter van Rudolf van Coevorden was gehuwd met de heer van Borculo. Eerst een eeuw later heeft dit geslacht weer grote invloed in deze streken). Een overeenkomst tussen de Drenten en de bisschop komt in 1240 tot stand. (—) In de tweede helft van de 14e eeuw begint zich in de Noordelijke kustgebieden een nieuwe ontwikkeling af te tekenen. Sommige geslachten weten de macht in één of meer dorpen geheel aan zich te trekken, dit zijn de hoofdelingen. In Drente ziet men vanaf 1339 een zelfde ontwikkeling. De Coevordense heren komen steeds meer op de voorgrond. In 1386 is in een oorkonde zelfs sprake van 'de joncfrou van Covorde ende vrouwe van Drente'. Zij pretenderen de landsvorsten van Drente te zijn. Aan deze nieuwe machtontwikkeling komt spoedig een einde. De Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim breekt in 1395 de macht van het geslacht van Coevorden. In 1402 vindt de officiële afstand van alle rechten op Coevorden en Drente plaats voor etten (de etstoel, sedert de 13e eeuw het hoogste rechtscollege tezamen met de Drentse geestelijkheid, de pastoors uit de kerspelen) en voor dat gemeine land v. Drinthe.' [Slicher van Bath, Twentse Post van aug. 1962].

⁵²⁾ W. Nagge, Hist. v. Ov., dl. I, blz. 78.

Over de betekenis van de slag bij Ane in 1227 werd van de hand van prof. dr. B.H. Slicher van Bath een informatieve bijdrage gepubliceerd in de Twentse Post van aug. 1962. Daarin merkt genoemde historicus o.m. op, dat het moeilijk is in de politiek van de verschillende vorsten in deze periode grote lijnen te vinden. „De vij-

1313); de jaartallen verwijzen naar de eerste vermelding als marke.

Aangaande de ouderdom van de Bandijk lopen de meningen uiteen. De streekhistoricus mr. G. J. ter Kuile jun. is van mening dat de Bandijk wijst op een rechtsgebied Twente, waar een Graaf onder koningsban recht sprak, zodat het instellen van de Bandijk zijns inziens moet zijn geschied vóór het midden van de 11de eeuw; (id. voetnoot 50).

Daarbij wordt echter over het hoofd gezien, dat de vrijstelling van de onderhoudsplicht, die de veertien buurtschappen van het richteramtb Ootmarsum genoten, wijst op een later tijdstip.

„Bij een acte van 1262 schonken Fredericus ridder van Arreth en Liffardus, genaamd Pape, een inwoner van de stad Oldenzaal, enkele boerderijen bij Ootmarsum en Oldenzaal aan de commandeur en broeders van het Duitse Huis te Utrecht. De streekhistoricus Snuijf beschouwt deze acte als de stichting van het Duitse Huis te Ootmarsum. Hoewel deze schenkingen geschieden ten behoeve van het Duitse Huis te Utrecht, blijkt de stichting van de commanderie te Ootmarsum in 1273 een feit te zijn;”⁵⁰⁾.

„Waar de orden (de Johanniterorde uit 1048, de orde der Tempelheren uit 1119 en de Duitse Orde uit 1189; red. TP) ook waren: in Palestina — het primaire terrein van hun werkzaamheid — of in Europa, zij waren 'exempt' (vrij) van de wereldlijke of bisschoppelijke macht, daar zij rechtstreeks onder de paus stonden;”⁵¹⁾.

In de 16e eeuw, nadat de Statencolleges als bestuurslichamen van de grond zijn gekomen, blijkt de positie van de landscommandeur te Ootmarsum niet onder te doen voor die van de drosten van Twente, Haaksbergen, Diepenheim en Lage, hetgeen wijst op een bijzondere rechtspositie van het Richteramtb Ootmarsum;⁵²⁾.

Samenvattend, ligt de veronderstelling voor de hand dat de bedoelde onderhoudsplicht werd opgelegd, toen de vrijdom van Ootmarsum reeds bestond, dus op haar vroegst omtrent het einde van de 13e/begin 14e eeuw; [zie ook voetnoot 71 navolgend].

Tegen de hypothese, dat Ootmarsum ten tijde van de stichting van het Duitse Huis eventueel uit de onderhoudsplicht zou kunnen zijn ontslagen, pleiten de gegevens betreffende het ontstaan der marken.

Ten Doesschate, die bijgaande plattegrond van de Bandijk reconstrueerde, verwijst in zijn voornoemde artikel naar een lezing van pastoor A. E. Rientjes, waarin deze meedeelde dat de onderhoudsplicht van de Holterdijk in Salland, die waarschijnlijk een onderdeel vormde van dezelfde verkeersweg van Deventer naar Twente, rustte op 'de gewaarde erven van de Sallandse Marken'.

Blijkens een onderzoek van het oude materiaal, dat betrekking heeft op het grondbezit in Oost-Nederland, dringen de termen 'waarschap' en 'marke' (in de betekenis van gerechtigheid tot het gebruik van woeste, onontgonnen gronden) pas in de 13e eeuw vanuit het gebied van de Oude IJssel door in Oost-Nederland. Eerst in 1297 is sprake van één waarschap in De Lutte. In de 14e eeuw is Oost-Twente voor een groot deel in marken georganiseerd, terwijl dit in de 15e eeuw ook met het westelijk stuk van Twente het geval blijkt te zijn;⁵³⁾.

Een verklaring van de onderhoudsplicht van Denekamp is mogelijk gelegen in het feit, dat

and van gisteren is de bondgenoot van vandaag. In deze wirwar van combinaties en tegenstellingen is de slag bij Ane één der vele feiten. Bij de ridders was het bovendien meer een strijd van personen dan van landen in de huidige betekenis. Münsterse edelen vochten aan beide zijden. Duidelijk blijkt dit ook bij Goor: de heer van Goor was de bisschoppelijke banierdrager, maar ridders uit Goor waren in 't Coevordense leger.'

⁴⁸⁾ W. Nagge, *Hist. v. Ov.*, dl. I, blz. 90. Dr. W. J. Formsma schrijft aangaande de Graaf van Goor [*Versl. en Meded. Ov. Regt en Gesch.*, 51st., 1935 p. 48]: „Volgens Beka, den 14e eeuwse kroniekschrijver, kreeg hij in 1248 ruzie met zijn leenheer, den bisschop, en werd met hulp van diens broer, Rooms-Koning Willem II, gevangen genomen en afgezet. Nu heeft zich dit geval wel iets anders afgespeeld dan Beka en na hem iedereen verteld heeft. Tenhaeff [*Diplomatische studien over Utrechtse oorkonden der Xe tot XII eeuw*, blz. 122 vlg.] heeft nl. nagegaan, waar Willem II in die tijd geweest is, en dan blijkt, dat hij onmogelijk in 1249 [?, red. TP]

deze nederzetting kerkelijk al vroeg van het kerspel Ootmarsum werd afgesplitst. De oudst bekende oorkonde, waarin sprake is van het 'kerspel Denekamp', dateert uit 1295 en noemt een erf in Thorningen (Nrd. Deurningen) in het kerspel Degeninchem. Al eerder, namelijk in 1276, is er sprake van een *plebanus de Degeninchem* [pastoor van Denek.];⁵⁷⁾. De daaropvolgende kerkstichting in het richteramtb Ootmarsum vond eerst plaats toen in 1576 de parochie Tubbergen van de moederkerk in Ootmarsum werd afgesplitst.

Op grond van deze overwegingen menen wij de instelling van de onderhoudsplicht van de Bandijk te Goor te moeten plaatsen ná de afzetting van de Graaf van Goor (1248).

De landsheerlijke macht van de bisschop kwam in deze tijd tot volle ontplooiing.

In 1263 verleende de bisschop aan Goor stadsrechten. Tussen 1301-1317 liet bisschop Guido 'drie treffelicke Castelen timmeren, int Nedersticht: Dullenborg ende Stoutenborg, ende in Twente: dat Casteel te Goor, dat wel eer sijn bijzondere Grave gehad hadde ende nu misschien vervalten was';⁵⁸⁾.

Ook de organisatie van het grondbezit door middel van de bisschoppelijke hoven (in Twente ten getale van zes) kwam in deze tijd tot bloei;⁵⁹⁾.

een veldtocht naar Goor kan hebben ondernomen. Wanneer en of deze afstraffing dan wel heeft plaats gevonden is onbekend. Voor het laatst wordt een advocaat in Goor genoemd in 1246; [Westf. Urkundenbuch III, no. 451]."

⁴⁹⁾ Geciteerd bij Stroink, *Stad en Land v. Tw.*, blz. 210.

⁵⁰⁾ Mr. G. J. ter Kuile jun., *Versl. en Meded. Ov. R. en G.*, 51e st., 1935, 22.

⁵¹⁾ Dr. A. ten Doesschate, 'de Bandijk', *Versl. en Meded. Ov. R. en G.*, 51e st. 1935, blz. 17 ev.

De kaart van de bandijk (hierboven overgenomen) ontleende de schrijver aan de oudste kadasterkaart van 1825, in bruikleen ontvangen van het Kadaster te Deventer.

⁵²⁾ *Racer Overijsselsche Gedenkstukken*, VII, 208 ev.

Op de eerste Zondag na Sant Lambertsdag stelde de Richter van Kedingen, in tegenwoordigheid van de Burgemeester van Goor, een aantal vragen aan de Boerrichter van de Grootelutte, o.a.: 'Hoe sall den dijk gestelt sijn, dat hij voor goet sal mogen erkent worden?' — waarop het

In dit tijdsbeeld past ook de instelling van de onderhoudsplicht van de Bandijk te Goor. Zij rustte op de gewaarde boeren, die vanwege hun gerechtigheid tot het gebruik van de woeste gronden over het benodigde reparatiemateriaal (voornamelijk hout) beschikten en zich eerst in een latere periode in markegenootschappen verenigden, waaruit de marken ontstonden. Men bedenke daarbij, dat de term 'mark' in de oudste oorkonden slechts voorkwam ter aanduiding van een buurschap (voor het eerst in 793: 'in villa vel marca Uttiloch': Uddel, Veluwe; SvB, *Mens en Land*, dl. I, blz. 56 ev.) en dus nog niet ter aanduiding van woeste grond of een markegenootschap.

Ook de bisschop kon als landsheer aanspraak doen gelden op het wildernisregaal. In de verplichting tot onderhoud van een strategische verkeersweg, die hij zijn gewaarde onderdanen oplegde, lag tevens de erkenning besloten van elkanders rechten op de onontgonnen gronden.

RAIFFEISENBANK

'Kedingen'
te

Goor en Diepenheim
voor al uw bankzaken

antwoord luidde: 'Hij sall soo hooch sijn, wan het water opt hoochste is, dat hetselve daer niet over kan gaen, ende soo breedt sijn, dat mijn Heer selfs derde (de bisschop geflankeerd door twee metgezellen, red. TP) daer over kan rijden.'

Daarop werd door de Boerrichter een zakje noten uitgeschud, welke door de kinderen, die in grote getale om hem heen stonden, om strijd werden opgeraapt.

Mogelijk vond deze ceremonie plaats aan de weg naar Markelo waar nu nog het huis staat met het uithangbord: 'In den Rigter van Kedingen'; (zie no. 2 op de kaart v. d. bandijk).

⁵³⁾ L. A. Stroink, *Stad en Land v. Tw.*, blz. 171 ev. In 1644 behoorden tot de Commanderie 88 boerenerven.

⁵⁴⁾ Mr. B. H. A. M. Plegt, *Jaarboek Twente 1968*, blz. 130.

⁵⁵⁾ W. Nagge, *Hist. v. Ov.*, dl. II, blz. 154, 170, 184, 256 en 312.

⁵⁶⁾ Slicher van Bath, *Mensch en Land*, dl. I, blz. 56 t/m 67.

⁵⁷⁾ *Kroniek van Denekamp, Twentse Post*, maart 1969.

⁵⁸⁾ W. Nagge, *Hist. v. Ov.*, dl. I, p. 108.

⁵⁹⁾ Id. voetnoot 56, blz. 188.

WINTER IN AAMSVEEN

doordrenkte paden
doorkruisen het
arme gras en
de heide is dood
als de avond
binnegaat in
de stilte van
het slapend veen

de berken staan
als zerken
te dromen dat
het eind al daar is
onbewogen voor
het hees geblaf
van een bedroefd
klein dier veraf...

de verwilderde aarde
vervaagt in
de eeuwigheid om
haar heen en
wat ik onbewijsbaar
dacht, brengt
deze nabije nacht
over het veen.

NAMIDDAG

stille, lichte
hoeven en wegen
achter 't geboomt
gelegen, ondergaan
het winters kristal,
veilig besloten
is het al van
geduld en vertrouwen

plots siddert en
ontroert het wit
door 't zwaar bewegen
van de avondlucht
tegen het donker
luister ik naar
een voorbijgroe
mij innig tegemoet

een verloren droom
van late tijd
verwordt tot
lichtende oneindigheid...

Saasveld, december '70.

KERSTSTAL

het is de tijd;
onbewogen en met
nietsziende ogen
worden zij uit het
duister verlost en
verlicht voor het
mysterie van de eeuwigheid

hun stille gebaar
spreekt waar het al
luistert en verstaat
het stenen kind
draagt de nacht
weg van de aarde
en het licht

de vreemdelingen
herkennen zichzelf
in ontroering en
verlegenheid
ze willen niet weten:
het kind in hen
is dood en uit de tijd.

Hertme, december '71.

J. Brink
geb. 11-12-'35
Weert (L.)
Leraar
Mytylschool
Enschede
Vrije tijd:
tekenen
schilderen
dichten
adres:
Stepelobrink 6
Enschede